

اصول و مؤلفه‌های پژوهش تمدن‌ساز در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای

* محمد مهدی ولی‌زاده

** ابوالقاسم ولی‌زاده

*** زهرا مرندی

چکیده

پژوهش یک فرایند قابل مدیریت و نظام‌دهی است و یکی از پایه‌های اساسی تمدن‌سازی شمرده می‌شود؛ از این رو طراحی نقشه‌ی پژوهش هدفمند در مسیر تحقق تمدن‌سازی با توجه به بیانیه گام دوم انقلاب ضروری است. در این راستا باید اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای را به مثابه اندیشمند و سردمدار تمدن‌خواهی نوین اسلامی، مورد توجه و تحلیل قرار داد. این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی، با مطالعه تفصیلی بیانات رهبر معظم انقلاب در بازه زمانی ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷، به استخراج اصول و زیرساخت‌های مسیر پژوهش تمدن‌ساز پرداخته و به دو اصل «انطباق پژوهش بر نیازهای جاری و آینده کشور» و «دستیابی به مرجعیت و استقلال علمی» دست‌یافته است. به دنبال آن، مؤلفه‌های عملی هر یک را مورد تحلیل و واکاوی قرار داده است؛ در این راستا، چهار مؤلفه برای تحقق اصل نخست و شش مؤلفه برای اصل دوم ارائه کرده و تاکتیک‌های عملیاتی را پیشنهاد نموده است.

واژگان کلیدی

پژوهش، مرجعیت علمی، تولید دانش، تمدن اسلامی، گام دوم، مقام معظم رهبری.

*. دانشجوی کارشناسی‌ارشد اخلاق اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی و دانش‌آموخته سطح سه حوزه علمیه قم. (نویسنده مسئول)

valizadeh.maaref@gmail.com

a.valizadeh@urmia.ac.ir

marandi.z.1379@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۲۸

** استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه ارومیه.

*** دانش‌آموخته سطح دو و پژوهشگر حوزه علمیه خواهران قم.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۹/۱۰

طرح مسئله

پژوهش و تحقیق به معنای حقیقت‌طلبی، ریشه فطری در انسان دارد و از انگیزه کمال‌خواهی انسان منشعب می‌شود. تحقیق و پژوهش در آموزه‌های اسلامی نیز بسیار مورد توجه قرار گرفته است. نوع نگرش اسلام به آینده بشریت، برقراری تمدن یکپارچه جهانی، براساس آموزه‌های اسلام است. به‌طور کلی، تحقق اهداف اسلامی را در پنج مرحله می‌توان عنوان نمود که شامل: انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، کشور اسلامی و تمدن اسلامی است.^۱ از آنجاکه هویت تمدن، زندگی جمعی در سیستم‌های به هم پیوسته است، لذا برای تمدن‌سازی، نیاز به سیستم‌سازی است و هر اندیشه تمدن‌ساز برای تحقق تمدن مورد نظرش، چاره‌ای جز طراحی و اجرای سیستم‌های به‌جریان اندازنده ابعاد مختلف زندگی ندارد.

از سوی دیگر فرایند تمدن‌سازی، فرایندی تدریجی و نیازمند بستر درازمدت است، جریان تولید علم و پژوهش، زیرساختی است که فضای حرکت به سوی تمدن‌سازی را فعال می‌کند؛ به‌طور کلی رشد و توسعه تمدنی انسان‌ها، ریشه در رشد فکری آنها دارد و رشد تمدنی بدون پژوهش و نوآوری محقق نمی‌شود.

پژوهش علاوه بر اینکه نیازمند مهارت‌اندوزی و روش‌شناسی و به‌کارگیری اخلاق و مقررات است، نیاز به یک نقشه راه و شاخص‌های راهبردی دارد. در جامعه اسلامی نیز پژوهش باید در مسیر حرکت و رشد جامعه به سمت تحقق تمدن اسلامی قدم بردارد، زیرا از یک‌سو یکی از ارکان و پایه‌های اصلی تمدن‌سازی، پژوهش و پیشرفت علمی است^۲ و شاید هیچ نظریه‌پرداز تمدنی نباشد که علم و پژوهش را رکن مهم تمدن به حساب نیاورده باشد؛ از سوی دیگر اساساً پژوهش، یک پروژه قابل مدیریت، هدایت و سازماندهی است؛ پژوهش نباید سرگردان و شخصی و مقطعی پنداشته شود، بدون تردید پژوهشی که ماهیت و فرهنگ یک تمدن را رقم می‌زند و نظام‌ساز است، نیاز به برنامه‌ریزی عملیاتی و مهندسی دقیق با رویکرد دستیابی به تمدن دارد؛ نگاه تمدنی نگاه نظام‌مند است و از گزاره‌های متشنت و تک‌جهتی به‌وجود نمی‌آید؛ از این‌رو نگاه تمدنی به پژوهش لازم بوده و ترسیم نقشه راه پژوهش و طراحی زیرساخت جامع پژوهش تمدن‌ساز، ضروری می‌نماید. نبود چنین نقشه علمی و عملی، معضلی جدی در مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی به‌شمار می‌رود.

ترسیم این نقشه بدون توجه به اندیشه‌های تمدنی سکان‌دار و زعمیم انقلاب اسلامی، امکان‌پذیر

۱. بهمنی، «تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای»، *فصلنامه نقد و نظر*، ص ۲۲۵.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۲/۰۲/۲۲ و ۱۳۸۱/۱۱/۱۶.

نیست زیرا اندیشه علمی و عملی مقام معظم رهبری همواره معطوف به نظام‌سازی و جهت‌گیری تمدن‌سازی بوده است.^۱ آیت‌الله خامنه‌ای در چشم‌انداز جمهوری اسلامی در افق ۱۴۰۴،^۲ مجموعه‌ای از سیاست‌های برنامه توسعه را ابلاغ نمودند که نخستین بند آن به امور فرهنگی، علمی و فناوری اختصاص دارد، همچنین ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی^۳ با دو ویژگی عینیت‌گرایانه و کلان‌نگرانه، به هفت مؤلفه برای ایجاد تمدن نوین اسلامی اشاره داشته‌اند که نخستین آنها، علم و پژوهش است.^۴ بنابراین لازم است سخنان و بیانات مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای که در زمینه تحقیق، پژوهش و مقاله‌نویسی ایراد شده، مورد واکاوی جدی قرار گیرند تا پاسخ به این مسئله که «تحقیق و پژوهش در مسیر تمدن‌سازی در نگرش ایشان دارای چه اصول و شاخصه‌هایی است؟» روشن گردد. این نوشتار درصدد است تا با واکاوی دقیق بیانات رهبر انقلاب، اصول و بایسته‌های تحقیق و پژوهش را استخراج، دسته‌بندی و تحلیل کرده و با بهره‌گیری از آنها یک نقشه جامع پژوهشی در راستای دستیابی به تمدن اسلامی، طراحی نماید و به جامعه علمی حوزوی و دانشگاهی ارائه کند. قانون‌گذاران و مسئولان اجرایی کشور می‌توانند این نقشه پژوهشی را به‌عنوان سند چشم‌انداز علمی و در قالب برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت، تنظیم نموده و به‌کار گیرند.

البته باید ذکر شود که به علت فراوانی داده‌ها، مقطع زمانی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ انتخاب شده است و امید داریم که دیگران هم بازه‌های زمانی دیگر را مورد پژوهش قرار دهند.

پیشینه

برخی مقالات و پایان‌نامه‌ها در زمینه شاخصه‌های تمدن اسلامی و مؤلفه‌های آن از دیدگاه مقام معظم رهبری نگاشته شده‌اند و برخی عناصر تمدن‌ساز را به‌صورت عمومی مورد بحث قرار داده‌اند، همچنین برخی تحقیقات به بررسی کلی علم و پژوهش در دین پرداخته‌اند، اما با این حال تا کنون تحقیقی به مسئله پژوهش تمدن‌ساز در اندیشه مقام معظم رهبری اختصاص نیافته و به اصول و زیرساخت‌های پژوهش در مسیر دستیابی به تمدن اسلامی با تمرکز بر بیانات رهبری، توجهی نشده است.

۱. همتی و قمی، «شاخصه‌های تمدن‌ساز در اصول اعتقادی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای»، *فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ص ۶۷۳.

۲. این چشم‌انداز در تاریخ ۱۳۸۲/۹/۱۱ از سوی مقام معظم رهبری به نهاد ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ شد.

۳. این بیانیه در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی و از سوی مقام معظم رهبری خطاب به ملت ایران صادر شد.

۴. بیانات رهبری، ۲۲/۱۱/۹۷، بیانیه گام دوم انقلاب.

مفهوم‌شناسی

الف) تمدن

واژه تمدن در باب تَفَعُّل، مشتق از مدن است و در لغت، معادل شهرنشینی در زبان فارسی، Civilization در انگلیسی و الحضارة در عربی است.^۱ این واژه در فرهنگ فارسی چنین تعریف شده:

شهرنشین شدن، خوی شهری گزیدن و با اخلاق مردم آشنا شدن، زندگانی اجتماعی؛ همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم کردن اسباب ترقی و آسایش خود.^۲

ابن‌خلدون درباره مدنیت می‌گوید:

اجتماع نوع انسان ضروریست و حکیمان این معنی را بدین‌سان تعبیر کنند که انسان دارای سرشت مدنی است، یعنی ناگزیر است اجتماعی تشکیل دهد که در اصطلاح ایشان آن را مدنیت گویند.^۳

برخی تمدن‌پژوهان معاصر نیز فرهنگ و تمدن را، راه مشترک زندگی، اندیشه و کنش انسان‌ها معرفی می‌کنند و می‌گویند:

مرحله یا نوعی خاص از فرهنگ که در عصر معینی موجودیت یافته^۴ و حاصل نبوغ اقلیت مبتکر و نوآور است.^۵

آنچه از کلمات رهبر انقلاب درباره تعریف تمدن در فضای اسلامی به‌دست می‌آید را می‌توان در عبارت زیر خلاصه نمود: ترکیب و آمیختگی دنیا و آخرت در جامعه که در آن همه انسان‌ها بتوانند در آن با توان خدادادی خود در پیشبرد اهداف زندگی در تمام شئون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، مذهبی، حقوقی و... به یکدیگر کمک و با هم همکاری کنند.^۶

ب) تمدن اسلامی

تمدن‌پژوهان تعاریف مختلفی از تمدن اسلامی ارائه کرده‌اند اما تمدن اسلامی بیانگر همه جنبه‌های

۱. ولایتی، *پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران*، ج ۱، ص ۳۳؛ سپهری، *تمدن اسلامی در عصر امویان*، ص ۳۵.

۲. عمید، *فرهنگ فارسی عمید*، ج ۱، ص ۵۳۰.

۳. ابن‌خلدون، *المقدمة*، ج ۱، ص ۷۷.

۴. توین بی، *بررسی تاریخ تمدن*، ص ۴۷.

۵. لوکاس، *تاریخ تمدن*، ج ۱، ص ۲۰.

۶. بیانات رهبری، ۱۳۸۵/۰۸/۲۰.

سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را پوشش می‌دهد^۱ و تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام می‌گردد و مؤلفه‌های آن، دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات و اصول دینی است.^۲

مقام معظم رهبری تمدن اسلامی را فضایی می‌داند که انسان در آن فضا به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی برسد که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است. زندگی خوب و عزتمندی داشته باشد، انسان عزیز، دارای قدرت، اراده، ابتکار و سازندگی جهان طبیعت.^۳ در این تعریف ابعاد گوناگون مادی و معنوی تمدن مطرح شده است که منجر به تکامل او و قرب به خداوند می‌شود.

اصول نقشه پژوهش

محور عمده نقشه پژوهش، هدفمندسازی و سیستمی کردن است، عدم توجه به هدف غایی فعالیت‌های پژوهشی باعث شده است تا جامعه علمی در این عرصه، دچار سردرگمی شود؛ مسائل پژوهشی باید براساس اهداف متعالی و مشخص، انتخاب شوند، یک رسالتی را دنبال کنند و به سمت یک آرمان حرکت نمایند و به‌طور کلی رویکرد تمدنی بر تمام پروژه‌های پژوهشی حاکم باشد. مقام معظم رهبری در طراحی الگوی هدفمندی تحقیقات، دو هدف عمده را پیش روی پژوهش و پژوهشگران ترسیم می‌کند و می‌فرماید:

هدفمند کردن تحقیقات مهم است و پژوهش‌ها باید با دو هدف اساسی «تأمین نیازها و حل مسائل کشور» و «رسیدن به اوج و مرجعیت علمی و حضور در جمع سرآمدان جهانی علم» صورت گیرد.^۴

بر همین اساس، نوشتار حاضر، اصول پژوهش را براساس این نقشه طراحی کرده و به راهکارها و مؤلفه‌های تحقق این دو هدف کلان می‌پردازد.

الف) انطباق بر نیازهای جاری و آینده کشور

۱. تبیین شناختی

نخستین بایسته در مسیر پژوهش، اصل انطباق مسائل پژوهشی با نیازهای جامعه است. بر این اساس باید نظام جامع پژوهش با توجه به نیازها و اقتضات جامعه اسلامی، ساماندهی شود. مقام معظم رهبری بر

۱. مدیریت حوزه علمیه قم، *درآمدی بر آزاد اندیشی و نظریه پردازی در علوم دینی*، ص ۱۱۳.

۲. جان احمدی، *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، ص ۵۲ - ۵۱.

۳. بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۰۳/۲۲.

۴. بیانات رهبری، ۱۳۹۷/۰۳/۲۰.

این باورند که پژوهش باید در راستای تأمین نیازهای جامعه باشد و لازم است پژوهشگران، تحقیقات خود را به سمت پرکردن خلأهای پژوهشی منعطف سازند؛ ایشان در بیانات خود در دیدارهای متعدد با اساتید و دانشجویان، نسبت به بایستگی این امر تأکید کرده‌اند. برای نمونه در دیدار سال ۱۳۹۳ فرموده‌اند:

مقالات علمی استادان ایرانی که در جهان مرجع علمی می‌شود، باعث افتخار و نشانه پیشرفت ایران است اما لازم است مقالات و دیگر فعالیت‌های پژوهشی علمی، ناظر به تأمین نیازهای داخلی باشد تا دانشگاه‌ها سهم خود را در کمک به مدیریت کشور به خوبی ایفا کنند.^۱

همچنین در موارد دیگر فرموده‌اند:

پژوهش اولاً مورد اهتمام قرار بگیرد، ثانیاً سمت و سوی پرداختن به نیازهای واقعی کشور را پیدا کند. ما نمی‌دانیم آنچه که پیشنهاد می‌شود، تشویق می‌شود، برایش آن مقاله‌نویس احترام می‌شود، دقیقاً همان چیزی باشد که کشور ما به آن احتیاج دارد. ما خودمان باید مشخص کنیم که درباره چی مقاله می‌نویسیم، درباره چی تحقیق می‌کنیم. البته انعکاس در مجامع جهانی لازم است، ضروری است؛ و انعکاس هم پیدا خواهد کرد. مقصود این است که ما پژوهش را تابع نیاز خودمان قرار بدهیم.^۲

مقام معظم رهبری از عدم توجه پژوهشگران به این اصل ابراز تأسف کرده و چنین توصیه می‌کنند که نود درصد سرمایه پژوهشی در راستای رفع نیازهای کشور به کار گرفته شود:

باید جوری باشد که مقالات علمی ما متوجه به نیازهای کشور باشد. در کل مسائل علمی کشور، مقالاتی که نوشته می‌شود، نود درصد آنها باید ناظر باشد به مسائل داخلی کشور و نیازهای کشور. نود درصد پایان‌نامه‌ها باید متوجه به حل مشکلات کشور باشد.^۳

ایشان حتی قدمی فراتر گذاشته و فرموده‌اند:

معیار اصلی در همکاری با ISI نیز ناظر بودن مقالات به نیازهای داخلی است.^۴
انتشار مقالات علمی در پایگاه‌های علمی معتبر جهان، اقدام علمی مورد تمجید است، اما مطلوب نهایی این است که کار علمی ناظر به نیازهای عملی کشور باشد.^۵

۱. بیانات رهبری، ۱۳۹۳/۰۴/۱۱.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۸/۰۶/۰۸.

۳. بیانات رهبری، ۱۳۹۰/۰۶/۰۲.

۴. بیانات رهبری، ۱۳۷۱/۰۷/۱۲.

۵. بیانات رهبری، ۱۳۹۳/۰۵/۰۱.

رهبر انقلاب، اهمیت این مسئله را بیش از کمیت و کیفیت نگارش مقاله می‌داند و در این راستا خاطر نشان کرده‌اند:

نباید رشد کمی مقالات هدف قرار داده شود، بلکه کیفیت مقالات و مهم‌تر از آن جهت‌گیری مقالات در تأمین نیازهای کشور، باید اصل قرار گیرد.^۱

بنابراین به‌طور کلی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، اصل منطبق بودن پژوهش بر نیاز، در راستای تمدن‌سازی به‌کارگرفته می‌شود؛ زیرا تمدن، فرهنگ اعتلا یافته بشر در تمام شئون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، مذهبی، حقوقی و... است و به همین دلیل، بدون شناخت نیازها در این شئون و عرصه‌های مختلف و بدون اقدام علمی و عملی در جهت رفع آنها، دستیابی به تمدن، بی‌معنا و امکان‌ناپذیر است.

۲. مؤلفه‌های عملی

یک. شناسایی و معرفی نیازها

شناخت و آگاهی لازم، زمینه ورود به هر کاری است؛ از این رو پیش از ورود به میدان پژوهش در زمینه مسائل مورد نیاز، لازم است نیازهای جامعه را شناسایی کرده و به پژوهشگران معرفی نمود تا تحقیقات خود را به‌سوی خلأهای پژوهشی معطوف سازند، چراکه جامعه علمی نسبت به فهرست نیازهای خود، آگاهی لازم را ندارد. بر این اساس، اهمیت و ضرورت پژوهش، چرایی نیاز امروز جامعه به پژوهش، حجم انتظارات از جامعه اسلامی و نقش پژوهشگر در اصلاح امور، باید به‌خوبی برای پژوهشگران تبیین شود.

رهبر معظم انقلاب نسبت به این نکته توجه نیز داشته و فرموده‌اند:

بایستی مقالات علمی و پژوهشی در خدمت نیازهای کشور قرار بگیرد و این نیازها هم برای نخبگان تبیین بشود؛ خیلی از نخبگان ممکن است نیازهای کشور را آن‌چنان که هست ندانند.^۲

به‌طورکلی، می‌توان تحقیق را دارای سه مرحله اصلی دانست: نیازسنجی؛ حرکت به‌سوی رفع نیاز؛ نتیجه‌گیری و اجرا. بنابراین قدم اول و سنگ‌بنای هر تحقیق، نیازشناسی و شفاف‌سازی مسئله است؛ نیاز، کشش روح به‌سوی یافتن چیزی در خودش است و از این رو، منشأ قدرتمندی برای حرکت و تلاش شمرده می‌شود.^۳ اساساً نیاز از مشاهده یا تبیین وضعیت موجود و تعریف وضعیت مطلوب با

۱. بیانات رهبری، ۱۳/۰۷/۱۳۹۰.

۲. بیانات رهبری، ۲۶/۰۷/۱۳۹۶.

۳. واسطی، راهنمای تحقیق، ص ۶۶ و ۷۶.

دید کلان نگر، قابل تشخیص و شناسایی است و رویکرد کلان به این صورت است که گذشته، حال و آینده مسئله را در نظر می‌گیرد.

رهبر معظم انقلاب با اشراف کامل بر مسائل جاری و وضعیت موجود کشور در این زمینه مفصلاً وارد شده و نیازهای کشور را چنین تشریح می‌کنند:

مقالات علمی باید به سمت نیازهای کشور هدایت شود. ما امروز در زمینه نفت احتیاج داریم، در زمینه کشاورزی احتیاج داریم، در زمینه صنایع مختلف احتیاج داریم، در زمینه ارتباطات احتیاج داریم به تحقیق، به مقاله‌نویسی؛ مقالاتی که نوشته می‌شود در جهت نیاز فلان کشور نباشد.^۱

مقالات علمی نمایه‌شده کشور ما امروز مشتری دارد، یعنی مشتری کار علمی در دنیا فراوان است؛ ولی این کافی نیست. اینکه شما مقاله‌ای تهیه کنید و مرجع واقع بشود، و به آن ارجاع داده بشود، مایه افتخار است، برای کشور هم خیلی خوب است و نشانه پیشرفت علمی کشور است؛ اما از این مهم‌تر این است که آنچه شما در زمینه مسائل علمی کار می‌کنید، ناظر باشد به نیازهای کشور. در مورد مسائل مربوط به صنعت، مربوط به کشاورزی، مربوط به مدیریت بحران، مربوط به مسائل گوناگون کشور... می‌تواند تحقیق علمی، پژوهش علمی، مقاله علمی، برای تأمین این نیازها تهیه بشود و ناظر به رفع این نیازها باشد. این هم مسئله مهمی است. اگر چنانچه در این زمینه دانشگاه‌های کشور تلاش بکنند، این مهم‌ترین کمکی است که به اداره کشور کرده‌اند. بحث کمکی که می‌توانند دانشگاه‌ها و محیط‌های علمی بکنند، همین است که در زمینه‌های گوناگون، تأثیر بگذارند در تصمیم‌گیری‌های مسئولین؛ ناظر باشد کار علمی آنها به نیازهایشان؛ حالا چه با مقالات علمی، چه با پایان‌نامه‌هایی که به دانشجویها می‌دهند، چه با مناظرات علمی.^۲

بنابراین معطوف کردن پژوهش‌ها به نیازهای کشور در بخش‌های صنعتی، اقتصادی، کشاورزی، خدماتی، اجتماعی، رفاهی، ارتباطاتی، حقوقی و... می‌تواند به ارتقای اداره کشور کمک کرده و کمبودهای موجود را برطرف نماید. در این راستا، طراحی ساختارهای نظام در ابعاد مختلف، ضروری است و نباید به کلی‌گویی اکتفا کرد. از این رو مقام معظم رهبری تنها راه حل مشکلات کشور را انجام پژوهش بر مبنای این اصل ذکر می‌کنند و معتقدند:

مشکلات موجود در کشور، در درازمدت تنها با تکیه بر علم و پژوهش قابل حل است.

۱. بیانات رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۲۹.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۹۳/۰۴/۱۱.

پیشرفت علمی بدون تحقیق امکان ندارد و تمامی دستگاه‌های مؤثر در تعیین بودجه بخش‌های پژوهشی به‌ویژه دولت و مجلس باید به این موضوع توجه ویژه‌ای کنند.^۱

دو. سیستمی کردن و تشکیل بانک اطلاعاتی

پرداختن به موضوعات غیر اولویت‌دار یا تکراری، از آسیب‌هایی است که عرصه پژوهشگری را در معرض خطر قرار می‌دهد زیرا نه‌تنها موجب اتلاف وقت و هدر رفت سرمایه می‌شود، بلکه سطح علمی کشور را نیز عقب‌نگه می‌دارد و مانع پرداختن به مسائل مبتلابه و مورد نیاز جامعه خواهد شد؛ بنابراین پیش از انجام هر تحقیقی باید مسائل کشور را طبقه‌بندی نمود، سپس لازم است هر مسئله اولویت‌سنجی شده و اهمیت آن با دید کلان و جزئی مورد بررسی قرار گیرد. از این‌رو رهبر معظم انقلاب، پژوهشگران را از سرمایه‌گذاری در موضوعاتی که اولویت ندارند برحذر داشته و معتقدند که از طرفی با توجه به امکانات محدود کشور و از طرفی با توجه به نیازهای فراوانی که وجود دارد، نباید در کارهای علمی و پژوهشی غیر اولویت‌دار سرمایه‌گذاری شود.^۲ حضرت امیر علیه السلام در اشاره به همین مسئله می‌فرماید:

علم و دانش بیشتر از آن است که بتوانی همه آن را بیاموزی و بر آن احاطه پیدا کنی؛ پس باید از هر دانشی بهترین‌های آن را برگزینی.^۳

از این‌رو طراحی نظام موضوعات و اولویت‌های پژوهشی و ساماندهی فرایندهای آن با اولویت علم بومی و علم دینی، یک ضرورت در این عرصه به‌شمار می‌آید.

ایشان در لزوم برنامه‌ریزی برای سیستمی کردن چنین فرموده‌اند:

برخی گزارش‌ها حاکی از آن است که هنوز بخش عمده‌ای از مقالات علمی ناظر به نیازهای کشور نیست که این خسارت است و باید به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که صددرصد مقالات علمی در جهت رفع نیازهای داخل قرار گیرند. معیار اصلی در همکاری با ISI نیز ناظر بودن مقالات به نیازهای داخلی است، این موضوع نیازمند روش سیستمی و تلاش بیشتر بنیاد ملی نخبگان است.^۴

مقام معظم رهبری برای سیستمی کردن تأمین نیازهای کشور، یک راهکار عملی پیشنهاد می‌کنند،

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۱/۰۸/۲۲.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۷/۰۷/۰۳.

۳. آمدی، *غرر الحکم*، ح ۲۱۹۸.

۴. بیانات رهبری، ۱۳۹۱/۰۷/۱۲.

ایشان تشکیل بانک اطلاعات پژوهشی را چاره تحقق یافتن این امر می‌دانند. به طوری که در سخنان خود در سال ۱۳۸۵ بیان کرده‌اند:

ما باید تحقیق را... در کشور اولاً با توجه به نیازهای آن، هدفدار کنیم؛ یعنی ببینیم واقعاً کشور به چه احتیاج دارد و پژوهش‌ها را در جهت نیازهای کشور قرار بدهیم... و این لازمه‌اش این است که ما بانک اطلاعات و مرکزی داشته باشیم. همه بتوانند بدانند چه لازم است، چه انجام شده است و چه لازم است برای تکمیل یک پژوهش، تا بتواند این قطعات گوناگون در کنار هم جمع بشود... ما گاهی در زمینه‌هایی یک زنجیره‌ای داریم؛ حلقه‌های وسط این زنجیره مفقود است. تأمین این حلقه‌ها خیلی اهمیت خواهد داشت. پس هدفدار کردن تحقیق علمی با توجه به نیازهای کشور و نیازهای صنعت و بقیه بخشهای حیاتی کشور است.^۱

همچنین در جای دیگر فرموده‌اند:

جلوگیری از تحقیقات تکراری و موازی لازم است، برای این منظور باید یک مرکز ستادی قوی زیر نظر مدیریت حوزه، هماهنگی و هدایت کارهای پژوهشی و تحقیقی را به‌سوی خلأها و مسایل مورد نیاز و جلوگیری از کارهای تکراری و موازی عهده‌دار باشد.^۲

یکی از مشکلات موجود در پژوهش، شخصی کاری است؛ پژوهشگر بدون همکاری و مهندسی مراکز علمی و بدون اطلاع از تحقیقات همسو، اقدام به تولید پایان‌نامه‌ها و مقالات شخصی می‌کند. اساساً یکی از آسیب‌هایی که به عرصه‌های علمی و پژوهشی لطمه می‌زند، موازی کاری مراکز پژوهشی و عدم ارتباط میان این نهادهای علمی و پژوهشی است. برقراری ارتباط و هم‌افزایی میان مراکز علمی در کشور و ایجاد زمینه رقابت سالم در تولید علم، می‌تواند بسیار اثرگذار باشد، به طوری که نه تنها از موازی کاری‌ها جلوگیری می‌شود، بلکه به سرعت تولید علم نیز می‌افزاید.

سه. تطبیق نظام امتیازدهی براساس نیازها

یکی از آفاتی که پژوهشگران را از مسیر اصلی پژوهش دور می‌سازد، کیفیت نظام امتیازدهی به پژوهش هاست؛ زیرا پژوهشگر در اغلب مواقع، فعالیت پژوهشی خود را براساس این نظام تنظیم می‌کند تا از امتیاز بیشتری برخوردار شود، از این رو اصلاح نظام امتیازدهی، امری ضروری و بسیار

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۵/۰۷/۱۳.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۷۹/۰۷/۱۵.

اثرگذار شناخته می‌شود. رهبر انقلاب اصل معطوف کردن پژوهش به نیازها را در نظام امتیازدهی علمی، امری دخیل دانسته و معتقدند که نظام امتیازدهی علمی و تشویق پژوهشگران باید براساس مسائل پژوهشی مورد نیاز جامعه تطبیق شوند. از این رو از وضع موجود گلایه کرده و فرموده‌اند:

ما نمی‌دانیم آنچه که پیشنهاد می‌شود، تشویق می‌شود، برایش آن مقاله‌نویس احترام می‌شود، دقیقاً همان چیزی باشد که کشور ما به آن احتیاج دارد.^۱

ایشان در تبیین این مؤلفه، امتیازدهی براساس تعداد مقالات یا نمایه‌سازی در ISI و رتبه علمی را مورد انتقاد قرار می‌دهند و خاطر نشان می‌سازند:

صرف اینکه مثلاً یک مقاله در یک مجله ISI منتشر کرده یا چه تعداد مقاله منتشر کرده، کافی نیست؛ یعنی محقق و پژوهشگر ما نباید برای کسب رتبه علمی به دنبال این باشد که مقاله‌ای را تهیه و تولید کند که برای کشور هیچ فایده‌ای ندارد و هیچ‌یک از خلأهای پژوهشی کشور را پر نمی‌کند. بله، آن کسی که آن را در مجله چاپ می‌کند، ممکن است برایش مفید باشد یا برای کس دیگری و جای دیگری مفید باشد؛ اما برای کشور مفید نیست. این کار را می‌کند صرفاً برای اینکه رتبه علمی به دست آورد. این نظام باید به هم بخورد؛ این درست نیست. نظام اعطای امتیازات علمی و آیین‌نامه‌هایی که در این زمینه هست، باید تطبیق کند با این مطلب که کدام تحقیق منطبق است با نیاز کشور، و کدام تحقیق، تکمیل‌کننده یک زنجیره تحقیق و پژوهش است.^۲

از این رو، هدفمندسازی نظام ارتقاء و تشویق دانشگاه‌ها، اساتید و دانشجویان بر مبنای تولید علم و فناوری، اقدامی ضروری به نظر می‌رسد.

چهار. کارآمد و عمل‌گرا شدن پژوهش

پژوهش هر قدر از لحاظ کمی و کیفی رشد کند و گسترش یابد، اما اگر کارآمد و عمل‌گرا نشود و در مسیر عملی و اجرایی حرکت نکند، نمی‌تواند جامعه را به سمت پیشرفت سوق داده و هدف اصلی فرایند پژوهش را محقق سازد. به طور کلی یکی از شاخصه‌های رویکرد تمدنی به پژوهش این است که مسئله آن عینی است. مقام معظم رهبری، با ترسیم این مؤلفه، به اهمیت آن اشاره کرده و به سرلوحه قرار دادن این امر توصیه فرموده‌اند:

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۸/۰۶/۰۸.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۵/۰۷/۱۳.

بنده از آمار مقاله‌های علمی منتشر شده در مجلات معتبر دنیا اطلاع داشتم؛ اما این کار، کار مهم و درجه یک نیست و با انجام آن، همه کار صورت نگرفته، بلکه باید این فکر در اینجا پخته، تولید و اجرایی شود و به مرحله عمل درآید، تا بشود گفت پیشرفت حاصل شده است.^۱

ایشان در سخنان خود از زاویه دیگری هم به بایستگی این مؤلفه توجه داشته‌اند؛ در این خصوص، راه عمل‌گرا شدن و کارآمد شدن پژوهش را، قراردادن مسائل پژوهشی در مسیر حرکت علمی و عملی کشور دانسته و فرموده‌اند:

راه حل عمل‌گراتر شدن و کارآمدتر شدن پژوهش و تحقیق در کشور؛ چه از سوی استادان و برگزیدگان، و چه از سوی دانشجویانی که در دانشگاه‌ها پایان‌نامه‌هایی را می‌نویسند. در حین تحصیل یا در پایان تحصیل، از سوی دانشجو و استاد، ساعت‌های بسیار ذی‌قیمتی صرف تهیه یک پایان‌نامه یا یک پژوهش در دانشگاه می‌شود. آیا گزینش این عناوین، حساب شده و در جهت نیازهای کشور است؟ آیا محصول پژوهش و تحقیقی که استاد و دانشجو، مشترکاً و یا به‌طور دست‌جمعی انجام داده‌اند، به مرحله اجرا و عمل می‌رسد؟ آیا به این وسیله، دانشگاه ما، دانش ما و رتبه تحقیقاتی ما رشد می‌کند یا نه؟ بعضی عناوین پایان‌نامه‌ها خیلی حاشیه‌ای و دور از مسیر حرکت علمی و عملی و اجرایی کشور است. برای اینکه این پژوهش، این پایان‌نامه و این کار مهم به‌کار بیاید، چه راه حلی وجود دارد؟^۲

در این راستا، ضرورت اقدامی در جهت هدایت و حمایت از پژوهش‌ها در جهت تولید علم نافع، مسئله‌محور و محصول‌محور مورد نیاز جامعه، بیش از پیش احساس می‌شود تا پژوهش‌ها به‌سمت رفع نیازهای مادی و معنوی جامعه اسلامی قدم بردارند.

ب) دستیابی به مرجعیت و استقلال علمی در سطح جهان

۱. تبیین شناختی

دومین اصلی که باید در نقشه پژوهش، مطرح شود، رسیدن به مرجعیت و استقلال علمی است. پژوهش‌های علمی کشور باید در مسیری قدم بردارند و به‌حدی از شاخص کیفی دست یابند که بتوانند مرجعیت علمی کشور را به ارمغان آورند. از این‌رو، ساماندهی و هدایت پژوهش‌های دانشگاهی به‌سوی مأموریت‌گرایی، هم‌افزایی و افزایش سهم آنها در اقتدار ملی، بسیار ضروری است. مقام معظم رهبری با

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۲/۱۱/۲۱.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۰۹/۲۶.

توجه جدی به این مسئله، این مهم را یکی از اهداف اصلی پژوهش دانسته و معتقدند که پژوهش بایستی، هم برای رسیدن به اوج قله علم و ایجاد مرجعیت علمی، و هم باید برای حل مسائل جاری کشور باشد.^۱

از دیدگاه ایشان، پژوهش منبع تغذیه و رشد بخش‌های آموزشی و علمی کشور است؛ اگر پژوهش، جدی گرفته نشود، کشور با مشکل وابستگی به منابع علمی خارجی و عدم استقلال علمی روبه‌رو خواهد بود. گرچه تعامل و تبادل با مراکز علمی جهان ضروری است اما نباید همیشه شاگرد و دنباله‌رو ماند. رهبر انقلاب در این زمینه چنین بیان می‌کند:

تحقیق، منبع تغذیه آموزش است. ما اگر تحقیق را جدی نگیریم، باز سال‌های متمادی بایستی چشم به منابع خارجی بدوزیم و منتظر بمانیم که یک نفر در یک گوشه دنیا تحقیقی بکند و ما از او یا از آثار تألیفی براساس تحقیق او استفاده کنیم و اینجا آموزش بدهیم. این نمی‌شود؛ این وابستگی است؛ این همان ترجمه‌گرایی و عدم استقلال شخصیت علمی برای یک کشور، و برای یک مجموعه دانشگاهی است. دانشگاه یک کشور، محیط علمی یک کشور ضمن اینکه ارتباطات علمی خودش را با دنیا حفظ می‌کند، از تبادل علمی، از گرفتن علمی هیچ ابائی ندارد. من بارها گفته‌ام که ما ننگمان نمی‌آید که شاگردی کنیم؛ استاد پیدا بشود، ما پیش او شاگردی می‌کنیم؛ اما از این ننگمان می‌آید که همیشه و در همه موارد شاگرد باقی بمانیم؛ برای یک مجموعه علمی، این مایه منقصت است که در پژوهش و تحقیق که منشأ و منبع رویش علمی است، ضعیف باشد؛ باید بتواند از لحاظ علمی متکی به خود باشد. البته از دیگران هم استفاده کند، با دنیا هم تبادل کند، آن وقت در این صورت جایگاه شایسته خودش را هم در تبادل‌های علمی در دنیا پیدا خواهد کرد؛ وقتی متکی است به دانش و تحقیق و کارکرد علمی خود، این در دنیا و در مبادلات علمی هم تأثیر خودش را می‌گذارد.^۲

مقام معظم رهبری در تبیین اهمیت این اصل، در مقاطع گوناگونی به اقتدارآور بودن علم و پژوهش اشاره کرده و قدرت تمدن غرب را ناشی از پیشرفت در عرصه علمی و پژوهشی دانسته‌اند. ایشان معتقدند که تأثیرگذاری همه‌جانبه، منوط به اقتدار علمی است؛ برای نمونه در سال ۱۳۸۸ فرموده‌اند:

دنیای غرب ثروتش از ناحیه علم است، اقتدارش از ناحیه علم است، زورگوئی‌ای که امروز می‌کند، به خاطر علمی است که دارد. پول فی‌نفسه اقتدار نمی‌آورد. آنی که اقتدار می‌آورد، دانش است... ثروت هم اگر به‌دست می‌آید، از ناحیه علم به‌دست می‌آید.

۱. بیانات رهبری، ۱۳۹۷/۰۳/۲۰.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۶/۰۷/۰۹.

علم را اهمیت بدهید. اینی که من سالهاست روی مسئله علم، تحقیق، پژوهش، پیشرفت، نوآوری، شکستن مرزهای علمی موجود، تکیه می‌کنم، به خاطر این است. بدون انواع دانش، اقتدار کشور امکان پذیر نیست.^۱

به‌طور کلی فراهم کردن بستر تمدن براساس معارف اسلامی، بدون دستیابی کشور اسلامی به مرجعیت علمی، امکان پذیر نیست؛ از طرفی تمدن سازی نیازمند اقتدار و نفوذ است و از طرف دیگر، اقتدار و اثرگذاری یک ملت در گروهی پیشرفت علمی آن است. رهبر انقلاب در بیانیه مهم گام دوم انقلاب که شامل مجموعه‌ای از اولویت‌ها، پیشرفت‌ها و چالش‌ها و اهداف راهبردی انقلاب اسلامی است، نسبت به همین مسئله به‌عنوان یکی از محورهای اساسی گوشزد کرده و می‌نویسند:

دانش و پژوهش، آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است. دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دوپست‌ساله فراهم کند و با وجود تهیدستی در بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آنها را به‌دست گیرد. ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم، اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم.^۲

رهبر انقلاب، رسیدن به جایگاه مرجع مستقل علمی را تاحدی ترسیم می‌کنند که زبان فارسی به یک زبان علمی رسمی در سطح جهان تبدیل شود:

ما باید به آنجا برسیم که اگر در اکناف عالم یک پژوهشگر، یک دانشمند، بخواهد به فلان نظریه علمی یا نظریه فلسفی دست پیدا کند، ناچار باشد زبان فارسی را یاد بگیرد.^۳

بنابراین از دیدگاه مقام معظم رهبری، باید مقالات فارسی ضمن نوآوری علمی در روش، محتوا و نظریه، در سطح بین‌المللی منتشر شوند و مرزهای دانش را گسترش دهند تا کشور اسلامی به مرجعیت علمی دست‌یابد و دانشمندان و محققان جهان برای رسیدن به نظریات و مسائل جدید علمی، ناچار به یادگیری زبان فارسی و رجوع به بانک‌های اطلاعات علمی ایران باشند. بدون تردید، دستیابی به تمدن متعالی و شکل‌گیری آن بدون نظریه‌پردازی و تولید فکر و ایده - که با فعالیت‌های پژوهشی نوآورانه و خلاقانه ایجاد شود - امکان پذیر نیست.

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۸/۰۸/۰۶.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.

۳. بیانات رهبری، ۱۳۸۴/۰۲/۱۴.

گفتنی است که در راستای تحقق این اصل، تلاش برای دو اقدام، بسیار ضروری به نظر می‌رسد؛

۱. ارتقاء خودباوری و بسط روحیه پژوهشگری و آزاداندیشی اساتید و دانشجویان برای اجتناب از تقلید، رونوشت‌برداری، ترجمه‌زدگی و تعصب و تحجّر در حوزه تولید علم؛
۲. ساماندهی نظام نوین نظارت و ارزیابی هدفمند و مستمر پژوهش در راستای اقتدار و مرجعیت علمی کشور.

۲. مؤلفه‌های عملی

یک. نوآوری و تولید دانش

نخستین مؤلفه‌ای که لازم است در مسیر پژوهشی مورد توجه قرار گیرد، نوآوری و شکستن مرزهای دانش است. مقام معظم رهبری بر این اندیشه‌اند که پژوهش بدون نوآوری، به جایگاه اصلی خود دست نیافته است؛ زیرا اساساً مشخصه اصلی پژوهش چنانکه از تعریف آن بر می‌آید، داشتن اکتشاف، ابتکار و نوآوری است که می‌تواند در ایده یا در استدلال یا در تحلیل و محتوا یا در روش باشد.^۱

ایشان در سخنانی در این زمینه می‌فرمایند:

پیشرفت‌های علمی - پژوهشی کشور را باید با دیدی مثبت و واقع‌گرا ارزیابی کرد و با تلاش و همت بیشتر، راه دسترسی به جایگاه شایسته علمی ایران را ادامه داد. تولید علم و نوآوری‌های علمی، هدف اصلی ایجاد جنبش نرم‌افزاری است. در علم و تحقیق به ترجمه و فراگیری اکتفا نکنید و در مراکز علمی، تولید دانش را هدف اساسی خود قرار دهید.^۲

همچنین در مورد دیگری، گسترش فرهنگ نوآوری را مطرح کرده و فرموده‌اند:

فرهنگ نوآوری در دانشگاه باید گسترش پیدا کند. همه این ظرفیت چند میلیونی استاد و دانشجوی ما باید وارد میدان نوآوری علمی بشوند؛ این باید بشود فرهنگ. دانشجوی ما از اول باید به فکر فراگرفتن برای تولید کردن دانش باشد، نه فراگرفتن برای تقلید کردن و همین‌طور یک چیزی را پذیرفتن که دیگر قابل تغییر هم نیست.^۳

رهبر انقلاب در سخنان دیگری، ضرورت تولید علم را چنین اعلام می‌دارند:

پیشرفت علمی اگرچه که با فراگیری علم از کشورها و مراکز پیشرفته‌تر علمی حاصل

۱. مهدی‌زاده، *راهنمای پژوهش‌نامه نویسی*، ص ۲۶؛ فرامرزقراملکی، *روش‌شناسی مطالعات دینی*، ص ۵۲.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۲/۰۸/۰۸.

۳. بیانات رهبری، ۱۳۹۰/۰۶/۰۲.

خواهد شد، اما فراگیری علم یک مسئله است، تولید علم یک مسئله دیگر است. نباید ما در مسئله علم، واگن خودمان را به لوکوموتیو غرب ببندیم ... دنباله‌روی، نداشتن ابتکار، زیر دست بودن معنوی، لازمه قطعی این چنین پیشروی‌ای است و این جایز نیست، بنابراین ما باید علم را خودمان تولید کنیم و بجوشانیم.^۱

به‌طور کلی نباید پژوهش را به‌معنای ترجمه متون علمی خارجی دانست؛ هیچ‌گاه ارزش یک پژوهش علمی، به تعداد رفرنس‌دهی به منابع خارجی نیست. تقلید و دنباله‌روی، مونتاژکاری، گردآوری و چیدن مطالب منابع دیگر و انتقال محتوا از کتب به مقالات و بالعکس، تولید علم نیست و تخصص در این کار نباید پژوهشگری پنداشته شود. در این راستا نباید در مقابل اشخاص و مکاتب، مرعوب بود بلکه لازم است جرئت و شهامت ابتکار را داشت و مهارت و روش ابتکار را کسب کرد.

به‌طور کلی، در اندیشه رهبر معظم انقلاب، مجاهده علمی و شکستن مرزهای علم، چراغ راه تمدن اسلامی است. به اعتقاد ایشان، فردای بدون علم تاریک است و چراغ راه تحقق تمدن اسلامی، مجاهده علمی است. علم از دیدگاه ایشان سلطه‌آور است و جامعه صاحب علم را قدرتمند می‌سازد. ایشان به میزان بسیاری تأکید می‌کنند که علم را باید فراگرفت و به تولید و صدور آن پرداخت و نباید به مصرف آن بسنده کرد. روش تولید علم باید در مسیر رشد و اعتلای تمدن اسلامی باشد. به اعتقاد ایشان دشمن از هیچ تلاشی برای عدم تحقق این اصل فروگذار نمی‌کند. نکته بسیار مهم در دیدگاه ایشان درباره علم، شکستن مرزهای دانش به‌وسیله مسلمانان است. به باور ایشان، تحجر و جزم‌گرایی در خصوص یافته‌های علمی گذشتگان یا متفکران غربی، آفت اصلی تحقق رشد علمی است و آزاداندیشی، راه برون‌رفت از این آفت است.^۲

دو. پژوهش محور شدن نظام علم و دانش

نظام آموزش علمی چه در حوزه علمیه و چه در دانشگاه باید مبتنی بر پژوهش تنظیم شود؛ تا زمانی که طلاب و دانشجویان در هر دو عرصه آموزش و پژوهش به‌صورت تلفیقی وارد نشوند و پژوهش را محور آموزش‌های خود قرار ندهند، هیچ‌گاه به موفقیت‌های علمی و تولید دانش دست نخواهند یافت. پژوهش، راه آموزش را هموار کرده و کاربرد و توسعه مرزهای دانش را به ارمغان می‌آورد. رهبر حکیم انقلاب اسلامی بر این اندیشه تأکید جدی داشته و بارها تحقق آموزش پژوهش محور را از مسئولان حوزه و دانشگاه مطالبه نموده‌اند؛ ایشان فرموده‌اند:

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۷/۰۷/۰۳.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۷۹/۱۲/۰۹.

یک مسئله، مسئله تقویت روحیه پژوهش و جویندگی در دانشجوست. در همین زمینه تحول نظام آموزشی، از جمله کارهایی که باید انجام بگیرد، این است که جوری نظام آموزشی باید طراحی بشود که جوان ما به تحقیق، طلبکاری در تعمیق علم و دانش علاقه‌مند بشود. حفظ‌محوری، غلط است. ما هنوز در دانشگاه‌هایمان متأسفانه می‌بینیم که معلم چند صد صفحه کتاب را برای یک واحد درسی داده که این دانشجو بخواند. چرا؟ حفظ کردن حرف‌ها و گفته‌ها و نوشته‌هایی که معلوم نیست همه‌اش چقدر فایده داشته باشد و درگیر کردن ذهن جوان به چیزی که غیرلازم است. باید فکر کرد؛ باید افراد برگزیده و شاخص بنشینند، نظامی را طراحی کنند که جوان ما میل به پژوهش، تعمق و تحقیق پیدا کند؛ با این استعدادی که جوان‌های ما دارند. انصافاً استعداد جوان‌های ما، استعداد برجسته‌ای است. استعداد متوسط کشور، استعداد بسیار بالایی است. یکی از موارد مهمی که باید در بحث تحول نظام آموزشی مدنظر قرار گیرد، حذف فرهنگ حفظ‌محوری و تقویت روحیه تحقیق و تعمیق در علم و دانش است.^۱

همچنین ایشان در زمینه تحول نظام آموزشی حوزه و دانشگاه، فراهم‌شدن بستر پژوهش در مراکز علمی آموزشی را پیشنهاد کرده و فرموده‌اند:

ما پژوهشگاه‌هایی داریم، خوب هم هست اما خود دانشگاه‌ها باید پژوهش‌محور بشوند؛ پژوهشگاه درست کنند، پژوهشکده درست کنند و خود دانشگاه بشود پژوهش‌محور. منافاتی هم ندارد که پژوهشگاه‌ها و پژوهشکده‌های بیرونی وجود داشته باشند.^۲

پژوهش‌محور بودن حوزه علمیه هم یک نکته است. حوزه، نظام پژوهشی متناسبی لازم دارد.^۳

ایشان در توضیح وجه لزوم پژوهش‌محوری نیز چنین بیان می‌کنند:

تحقیق، منبع تغذیه آموزش است. ما اگر تحقیق را جدی نگیریم، باز سال‌های متمادی بایستی چشم به منابع خارجی بدوزیم و منتظر بمانیم که یک نفر در یک گوشه دنیا تحقیقی بکند و ما از او یا از آثار تألیفی براساس تحقیق او استفاده کنیم و اینجا آموزش بدهیم. این نمی‌شود؛ این وابستگی است؛ این همان

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۷/۰۷/۰۳.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۹۴/۰۸/۲۰.

۳. بیانات رهبری، ۱۳۸۹/۰۸/۰۲.

ترجمه‌گرایی و عدم استقلال شخصیت علمی برای یک کشور و برای یک مجموعه دانشگاهی است. برای یک مجموعه علمی، این مایه منقصت است که در پژوهش و تحقیق که منشأ و منبع رویش علمی است، ضعیف باشد؛ باید بتواند از لحاظ علمی متکی به خود باشد.^۱

بر این اساس، اگر انتظار کار علمی ویژه‌ای از استعدادها برتر باشد، باید فرایند آموزش و پژوهش، روشمندسازی شود. به‌کارگیری مباحث روش‌شناسی، منجر به ارتقای سطح محتوایی مباحث علمی و خروج از حالت ارتکازی و ناخودآگاه در فرایند آموزش و پژوهش می‌شود. راهکار کلیدی در این امر، تربیت اساتیدی است که تدریس خود را براساس مسئله‌محوری و هدایت شاگرد به سمت پژوهش، تنظیم نمایند. در سیستم‌های آموزشی موفق، خروجی سیستم، پژوهشگرانی هستند که در اثر آشنایی با روشهای پژوهش و به‌وسیله جمع‌آوری و طبقه‌بندی اطلاعات علمی، توانایی تولید نظریه‌های جدید برای حل مشکلات و توسعه کمی و کیفی موضوعی خاص را به‌دست آورده‌اند.

سه. فزون‌طلبی و رشد شاخص کیفی

پژوهش و تحقیق به‌معنای حقیقت‌طلبی، ریشه فطری در انسان دارد و از انگیزه کمال‌خواهی انسان منشعب می‌شود. از این‌رو پژوهشگر هیچ‌گاه نباید به یافته‌های خود قانع شده و از حرکت میدان پژوهش باز ایستد؛ بر این اساس، رهبر معظم انقلاب سفارش به فزون‌طلبی در امر پژوهش نموده و فرموده‌اند:

یکی از طبایع انسان، فزون‌طلبی است. این خصوصیت، بد هم نیست. فزون‌طلبی مثل بقیه خصوصیات و غرائز انسانی، اگر در جای خود قرار بگیرد، در جهت خود حرکت کند، عامل پرواز انسان خواهد شد. در زمینه معنویات، هرچه انسان بتواند، باید فزون‌طلب باشد. کار علمی و کار فکری و کار پژوهشی هم یک بخشی از معنویات است.^۲

در این راستا، ضروری است که ویژگی فزون‌طلبی به‌سمت رشد شاخص کیفی هدایت شود؛ زیرا یکی از بایسته‌های محوری در امر تحقیق و پژوهش، رشد شاخص کیفی مقالات است، کیفیت مقالات نباید فدای کمیت آنها شود؛ لازم است پژوهشگر، بنای کار خود را بر افزایش کیفیت مسئله، محتوا و روش مقالاتی که تولید می‌کند، قرار دهد. در غیر این صورت، هدف غایی از پژوهش، محقق نمی‌شود

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۶/۰۷/۰۹.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۹/۰۷/۱۴.

و پژوهشگر از آسیب‌ها و موانع این مسیر در امان نمی‌ماند. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در تصویر این بایسته، گوشزد نموده‌اند:

نباید رشد کمی مقالات هدف قرار داده شود بلکه کیفیت مقالات و مهم‌تر از آن جهت‌گیری مقالات در تأمین نیازهای کشور، باید اصل قرار گیرد.^۱

براساس نتایجی که پایگاه استنادی اسکوپوس منتشر کرده است، در سال ۲۰۱۷، تعداد مدارک علمی ثبت شده از جمهوری اسلامی ایران به رقم ۵۴۳۸۸ مورد افزایش یافته و در این سال ایران از لحاظ تعداد مقالات، در رتبه نخست منطقه قرار گرفته و به رتبه ۱۶ جهانی ارتقا یافته است.^۲ اما این اعداد و ارقام، هیچ‌گاه نشان دهنده رشد کیفی نیست؛ از این رو مقام معظم رهبری در جای دیگری علی‌رغم ابراز خوشبختی از تعداد مقالات فرموده‌اند:

خوشبختانه ما از لحاظ عدد مقالات، سطح بالایی داریم؛ منتها این کافی نیست بلکه باید بگوییم این دارای اهمیت زیاد هم نیست؛ آنچه مهم است کیفیت مقالات است. آن‌طور که من شنیده‌ام و به من گزارش شده، در زمینه مقالات از لحاظ کیفی وضع ما خیلی خوب نیست؛ بایستی کیفیت‌ها را بالا ببریم، شاخص‌های کیفی بایستی رشد پیدا کند و به‌جای افزایش عدد مقالات، ارتباط مقالات با مسائل کشور مورد توجه قرار بگیرد.^۳

بنابراین از دیدگاه ایشان، معیار هدف پژوهش، مسیر تمدن‌سازی است و در این جهت، کمیّت مقالات ارزش چندانی ندارد و باید کیفیت پژوهش افزایش یافته و بستر دستیابی به مرجعیت علمی در راستای تمدن‌سازی را فراهم کند.

چهار. استفاده از ظرفیت نخبگان و پیشکسوتان علمی

استفاده از ظرفیت و استعداد نخبگان علمی و بهره‌گیری از تجارب و راهنمایی‌های پیشکسوتان عرصه علم، تأثیر بسزایی در تقویت و توسعه امر پژوهش دارد بنابراین این مهم را باید از مؤلفه‌های نقشه راه پژوهش ترسیم کرد. به‌طور کلی پژوهش با کار فردی و روحیه فردگرایی به نتیجه مطلوبی دست نمی‌یابد؛ به فرموده حضرت امیر علیه السلام:

۱. بیانات رهبری، ۱۳/۰۷/۱۳۹۰.

۲. قیومی‌پور و همکاران، *ایران ۲۰*، ص ۲۰؛ Journal & Country Rank Scimago

۳. بیانات رهبری، ۲۶/۰۷/۱۳۹۶.

اضربوا بعض الرأی ببعض یتولد منه الصواب.^۱

رایزنی کنید تا آنچه صواب است به دست آید و اندیشه‌ها را به هم بزنید.

رهبر انقلاب با توجه به همین ضرورت، مراکز علمی و پژوهشی را به استفاده از نخبگان و

پیشکسوتان، توصیه نموده و می‌فرماید:

در هر دانشگاهی، علاوه بر پژوهشگاه‌های مستقلی که وجود دارد، لاقلاً باید یک پژوهشگاه جدی به وجود بیاید. خود دانشگاه‌ها به امر پژوهش، به صورت یک مجموعه در درون دانشگاه اهمیت بدهند. نخبه‌های ما بروند به سمت پژوهشگاه‌ها. البته نه اینکه رابطه‌شان با دانش و تعلیم و تعلم قطع شود، بلکه همچنان که میل خود نخبگان هم همین است که سراغ پژوهش بروند، جذب این پژوهشگاه‌ها شوند و در آنجا کار پژوهشی انجام دهند. امکانات در اختیارشان قرار بگیرد تا بتوانند پژوهش کنند؛ این همان چیزی است که یک نخبه را راضی می‌کند، قانع می‌کند؛ هم استعداد او را به جریان می‌اندازد و به فعلیت می‌رساند و احساس می‌کند می‌تواند کار کند، هم وسوسه‌هایی که در مورد عدم امکان کار در کشور می‌شود خنثی و بی‌اثر خواهد شد. در این پژوهشگاه‌ها این امکان وجود دارد که از تجربه علمی و از پختگی اساتید دانشگاه‌ها که بعد از پایان دوره خدمتشان بازنشسته شده‌اند، استفاده شود و اینها حضور پیدا کنند. در این صورت، یک حلقه وصلی خواهد شد بین نسل جدید پژوهنده و پژوهشگر - که همین جوان‌ها هستند - و مجربینی که دورانی را در دانشگاه‌ها گذرانده‌اند.^۲

بنابراین از دیدگاه مقام معظم رهبری، برنامه‌ریزی برای بهره‌گیری از نخبگان و پیشکسوتان، علاوه بر اینکه موجب سرعت بخشی حرکت در مسیر پژوهش و پرداختن به نیازهای جامعه خواهد شد، روحیه پژوهشگران را نیز تقویت کرده و ظرفیت‌های آنان را متمرکز می‌سازد و حلقه اتصال میان نسل‌های پژوهشگر خواهد بود. بدون تردید، حرکت علمی بدون بهره‌گیری از ظرفیت نخبگان و پیشکسوتان، رشد هویت تمدنی را دچار کندی خواهد ساخت.

پنج. آزادی در پژوهش به شرط انضباط و عقلانیت

یکی از مؤلفه‌های اصلی پژوهش که لازم است مورد توجه قرار گیرد، آزادی بیان است؛ محقق و پژوهشگر باید خود را از حب‌ها و بغض‌های شخصی و گروهی برهاند تا در تحقیقات علمی، از

۱. آمدی، *غررالحکم*، ح ۱۰۰۶۵.

۲. بیانات رهبری، ۱۳۸۹/۰۷/۱۴.

رسیدن به حقیقت باز نماند. زیرا شرط اصلی درک حقیقت یک گفتار یا رفتار و یا مسئله‌ای، نداشتن حب و بغض است، به عبارتی دیگر دوستی و دشمنی می‌تواند نگاه‌ها را تغییر داده و اندیشه‌ها را از مسیر اصلی منحرف کند.

از سوی دیگر، مقهور شخصیت دیگران شدن و شخصیت زدگی، آفتی است که پرده بر روی حقایق می‌اندازد و اجازه نمی‌دهد محقق به اطلاعات صحیح دسترسی پیدا کرده و از آنها استفاده کند. مقام معظم رهبری در تبیین ابعاد این مسئله می‌فرماید:

این سؤال که ما چه بکنیم یا این سؤال که اگر نتیجه تحقیقات ما با نظر رهبری مخالف درآمد، چه کار کنیم؟ اینها به نظر من سؤالات خیلی اصولی و منطقی نیست. شما مأمور به پژوهشید، شما مأمورید به این که فکر و کار کنید، نتیجه به دست آورید و آن نتیجه شما را رهبری و غیررهبری به‌عنوان دستاوردهای علمی بگیرند و براساس آن، برای کشور برنامه‌ریزی کنند. تحقیق علمی، شأن و خصوصیتش، آزادی است؛ منتها عقلایی باشد؛ بی‌انضباط نباشد.^۱

بنابراین از دیدگاه رهبری، پژوهش و انتشار نتایج و یافته‌های آن باید بدون محدودیت و آزادانه بدون تعصب انجام شود البته مرز این آزادی، عقلانیت و انضباط کار است؛ زیرا به طور کلی عقلانیت، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تمدن اسلامی است.

شش. استقلال پایگاه نمایه‌سازی علوم جهان اسلام

یکی از راهکارهایی که می‌تواند در دسترسی آسان، سریع، دقیق و ساماندهی‌شده، به نتایج پژوهش‌های یک منطقه نقش زیادی ایفا کند، راه‌اندازی پایگاه‌های استنادی و نمایه‌سازی است. به همین دلیل، وجود یک پایگاه نمایه‌سازی مستقل، می‌تواند مسیر را برای دستیابی به مرجعیت و استقلال علمی کشور هموارتر سازد. مقام معظم رهبری در دیدار خود با رؤسای دانشگاه‌های کشور در سال ۱۳۸۳ نسبت به ایجاد یک پایگاه نمایه‌سازی مجلات و مقالات علمی در جهان اسلام، طرحی کلید زده‌اند؛ ایشان در تبیین ضرورت چنین اقدامی فرموده‌اند:

ما در زمینه کارهای تحقیقاتی و درج مقالات علمی خود در مجلات ISI گاهی دچار مشکلاتی می‌شویم ... من اطلاع دارم - به‌خصوص در زمینه علوم انسانی - که بعضی از مجلات ISI اصلاً مقاله محقق ما را چاپ نمی‌کنند؛ چرا؟ به‌خاطر این که با

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹.

مبانی آنها سازگار نیست. بله، ممکن است ما درباره فلسفه، روان‌شناسی، تربیت و دیگر مباحث حرف‌هایی داشته باشیم؛ پژوهشگر ما تحقیقی کرده و به نقطه‌ای رسیده - همان چیزی که ما می‌خواهیم - و مرزی را باز کرده که با خاستگاه این دانش - که غرب است - سازگار نیست؛ لذا مقاله را چاپ نمی‌کنند! این هم پاسخ ساده‌لوحی بعضی‌ها که خیال می‌کنند دنیای لیبرال - دموکراسی به‌معنای واقعی کلمه باز است و هرکس هرچه می‌خواهد، می‌تواند بگوید؛ نه، آنها حتی پژوهش علمی را هم با میزان کار می‌کنند! این، از جمله چیزهای هشداردهنده و عبرت‌انگیز است ... تحقیق علمی پژوهشگر مسلمانی که در فلان موضوع برخلاف چارچوب‌های داوران ISI حرفی زده، قابل درج در آن مجله نیست! بیایید روی ایجاد یک مرکز ISI اسلامی فکر کنید و در این خصوص با کشورهای اسلامی وارد مذاکره شوید. ما خوشبختانه در بین کشورهای اسلامی، پیشرفته هستیم. البته ایجاد این مرکز اسلامی معنایش این نیست که رابطه خود را با مجلات ISI در دنیا قطع کنیم؛ نه، این مرکز را هم به‌وجود بیاوریم تا متعلق به خودمان باشد؛ این هم بشود یک مرجع معتبر. از این کارها هرچه بیشتر بکنید، ان‌شاءالله به پیشرفت کشور بیشتر کمک خواهید کرد.^۱

پس از طرح این پیشنهاد مهم از سوی رهبر معظم انقلاب، مراکز علمی کشور، وارد مذاکره با دانشگاه‌های کشورهای اسلامی شدند و سرانجام موفق شدند در سال ۲۰۰۸ میلادی، به این پیشنهاد، جامعه عمل ببوشانند و پایگاه استنادی علوم جهان اسلام را تحت عنوان اختصاری «ISC»^۲ به سرپرستی دانشگاه شیراز تأسیس نمایند. در حال حاضر این پایگاه در زمینه ثبت و نمایه‌سازی مجلات کشورهای اسلامی به زبان‌های مختلف و نیز رتبه‌دهی آنها در حال فعالیت است. به‌طورکلی نباید در این عرصه به نقش پژوهش در عرصه بین‌المللی بی‌اعتنا بود بلکه باید در حوزه تمدن اسلامی، ابعاد بین‌المللی و جهانی را در نظر گرفت و با ابزار علم و پژوهش وارد میدان عمل شد و تمدن نوین اسلامی را با تولید پژوهش‌های راهبردی عرضه کرد. بنابراین استقلال پایگاه نمایه‌سازی برای مقالاتی که تولید علم در جهان اسلام را برعهده دارند، امری اجتناب‌ناپذیر بود؛ زیرا از طرفی محدودیت پایگاه ISI برداشته می‌شود و از طرف دیگر، زمینه برای انتشار تحقیقات جدید پژوهشگران علوم اسلامی در سطح جهان فراهم می‌گردد.

۱. بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۱۰/۱۷.

2. Islamic World Science Citation Center.

نتیجه

- تمدن نوین اسلامی، چشم‌انداز فرا راهبردی امت اسلامی، آرمان نهایی نهضت انقلاب اسلامی و واپسین مرحله حرکت تمدنی است.

- پژوهش، یکی از مهم‌ترین پایه‌های تمدن‌سازی از نگاه تمدن‌پژوهان است و نیازمند طراحی نقشه کلان عملی در مسیر تحقق تمدن اسلامی و گام دوم انقلاب اسلامی می‌باشد.

- از بیانات مقام معظم رهبری، دو اصل عمده حاکم بر پژوهش تمدن‌ساز استخراج می‌شود که عبارتند از: انطباق پژوهش بر نیازهای جاری و آینده کشور، و دستیابی کشور به مرجعیت و استقلال علمی. دستیابی به تمدن اسلامی بدون در نظر گرفتن این دو اصل بالادستی توسط پژوهشگران و برنامه ریزان علمی و پژوهشی، امری ناشدنی است و در این شرایط، سهم اثرگذاری پژوهش از میان پایه‌های تمدن‌سازی، به صفر خواهد رسید.

- مؤلفه‌ها و راهکارهای عملی در ترسیم نقشه پژوهش براساس اصل اول عبارتند از: شناسایی و معرفی نیازها و خلأهای پژوهشی، سیستمی کردن و تشکیل بانک اطلاعاتی، تطبیق نظام امتیازدهی براساس نیازها و پرهیز از امتیازگرایی محض، تلاش برای کارآمد و عمل‌گرا شدن پژوهش و پرهیز از تحقیقات غیرکاربردی و کم‌فایده.

- مؤلفه‌ها و راهکارهای عملی براساس اصل دوم عبارتند از: نوآوری و تولید دانش، پژوهش محور شدن نظام علم و دانش با نهادینه‌سازی روش‌های تحصیل و تدریس مسئله‌محور، فزون‌طلبی و رشد شاخص کیفی و پرهیز از کثرت‌گرایی محض، استفاده از ظرفیت نخبگان و تجارب پیشکسوتان علمی، آزادی و انضباط در پژوهش و استقلال پایگاه نمایه‌سازی علوم جهان اسلام.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

۱. آمدی، عبدالواحد، *محرر الحکم و درر الکلم*، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۶۶.
۲. ابن خلدون، عبدالرحمن، *المقدمه*، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران، علمی و فرهنگی، چ ۸، ۱۳۷۵.
۳. بهمنی، محمدرضا، «تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای»، *فصلنامه نقد و نظر*، ش ۷۴، ص ۲۳۷-۱۹۸، تابستان ۱۳۹۳.
۴. توین بی، آرنولد، بررسی *تاریخ تمدن* (خلاصه دوره دوازده جلدی)، ترجمه محمدحسین آریا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۶.

۵. جان احمدی، فاطمه، **تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی**، تهران، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸.
۶. خامنه‌ای، سید علی (مقام معظم رهبری)، بیانات، قابل دسترسی در www.khamenei.ir
۷. سپهری، محمد، **تمدن اسلامی در عصر امویان**، تهران، نورالثقلین، ۱۳۸۵.
۸. عمید، حسن، **فرهنگ فارسی عمید**، تهران، اشجع، ۱۳۸۹.
۹. فرامرز قراملکی، احد، **روشن‌شناسی مطالعات دینی**، مشهد، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۸.
۱۰. قیومی‌پور، رضا و همکاران، **ایران ۲۰**، تهران، انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۷.
۱۱. لوکاس، هنری، **تاریخ تمدن**، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، سخن، چ ۶، ۱۳۸۴.
۱۲. مدیریت حوزه علمیه قم، **درآمدی بر آزاداندیشی و نظریه‌پردازی در علوم دینی**، قم، انتشارات مرکز حوزه علمیه قم، ۱۳۸۳.
۱۳. مهدی‌زاده، حسین، **راهنمای پژوهش‌نامه نویسی**، قم، مرکز نشر هاجر، چ ۲، ۱۳۸۸.
۱۴. همتی، حیدر و محسن قمی، «شاخصه‌های تمدن‌ساز در اصول اعتقادی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای»، **فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی**، ش ۸۱، ص ۶۸۶ - ۶۷۱، زمستان ۱۳۹۸.
۱۵. واسطی، عبدالحمید، **راهنمای تحقیق**، مشهد، مؤسسه مطالعات راهبری علوم و معارف اسلام، چ ۳، ۱۳۹۴.
۱۶. ولایتی، علی‌اکبر، **پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران**، تهران، وزارت امور خارجه، چ ۳، ۱۳۸۴.